

ของฝากจากพระเทพญาณโมลี

ประวัติวัดกุหาภิมุข จังหวัดยะลา (ต่อจากฉบับที่ ๓ ปีที่ ๑๑) ตอนจบ

พระเทพญาณโมลี วัดदानันทรโมสร ปัตตานี

สมัยสร้างพระพุทธไสยาสน์ใน
ถ้ำแจ้ง จังหวัดยะลา

ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ - ๑๔๐๐

ในกาลต่อมา อำนาจและอิทธิพลของพระมหाराชเมืองปาเล็มบัง ต่อจากพระมหाराชพระองค์นี้ ไปก็ยิ่งรุ่งโรจน์มากขึ้น และได้รับเกียรติเป็นพระมหाराชมาโดยลำดับหลายพระองค์ ได้กล่าวมาแล้วว่า กษัตริย์ศรีวิชัยเมื่อได้แผ่อำนาจปกครองไปถึงบ้านเมืองใด ก็ย่อมสร้างถาวรวัตถุอันเป็นศิลปกรรมแห่งชาติตนไว้ อันเป็นรัฐประกาศนโยบายฝังจิตใจประชาชนในถิ่นนั้นให้นิยมนับถือและเป็นหลักฐานประกาศเกียรติประวัติเอาไว้ชั่วกัลปาวสาน ฉะนั้น พระเจ้ามหาราชองค์หนึ่งจึงได้ทรงสร้างถาวรวัตถุ มีพระเจดีย์เป็นต้นไว้ตามหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นหลายแห่ง ตลอดไปจนถึงตอนกลางแห่งสุวรรณภูมิ เช่น ในนครราชสีมา ก็ยังได้พบเห็นพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยและรูปพระโพธิสัตว์แบบศรีวิชัย แต่เฉพาะสิ่งที่สำคัญ ๆ มีพระเจดีย์ที่นครปฐม ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และที่จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่พระมหाराชพระองค์ใดจะทรงสร้างไว้ที่ใด และมีนามว่าอย่างไรไม่ปรากฏ อันเจดีย์ทั้ง ๓ แห่งนี้ ที่

นครปฐมกับที่นครศรีธรรมราช ได้ถูกดัดแปลงแก้ไขเพิ่มเติมทีหลัง จึงมีรูปเป็นแบบลังกา หาใช่แบบศรีวิชัยไม่ ส่วนที่อำเภอไชยานั้น ไม่มีการดัดแปลงอย่างไร คงเป็นแบบศรีวิชัยแท้

ต่อแต่นี้ไป จักได้บรรยายถึงการสร้างพระบรมธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เพราะมีการ

สัมพันธ์เนื่องกันกับการสร้างพระพุทธไสยาสน์ที่จังหวัดยะลา แท้จริงตามว่า “ตำนานพระบรมธาตุจังหวัดนครศรีธรรมราช” ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ฉบับที่พระศรีธรรมประศาสน์ พิมพ์พ.ศ. ๒๔๗๘ มีข้อความว่า

“พระยาศรีธรรมมาโสกราช

พระมหะเข็ชื้อ สังขเทพี ได้ครองเมืองหงสาวดี อยู่มาเกิดไข้ยุบลยักษ์ (ไข้ห้า) ทำให้ไพร่บ้านพลเมืองล้มตายมาก จึงทรงพาพระประยูรญาติ และไพร่บ้านพลเมืองลงเรือสำเภาหนีไปตั้งอยู่ริมหาดทรายชายทะเล

“ครั้งนั้นมีพราหมณ์ ๘ คน หัวหน้าชื่อ พรหมสุรินทร์ ตามเนื้อมาถึงที่หาดทรายนั้น พบแก้วดวงหนึ่งใหญ่เท่าหมากสุก จึงนำไปถวายพระยาศรีธรรมมาโสกราช และทูลแนะนำให้ทรงสร้างเมืองที่หาดทรายอันตนพบแก้วนั้นว่า เป็นที่มีชัยภูมิดี จึงโปรดให้พราหมณ์นำบาहु (อำมาตย์) ๔ คน ไปทำแผนที่ ทอดพระเนตรแล้วทรงพอพระทัย จึงแต่งสำเภาให้อำมาตย์นำไปถวายพระเจ้าลังกา ขออนุญาตตั้งเมือง พระเจ้ากรุงลังกาทรงอนุญาตและโปรดให้พระภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อ พุทธกัมภีระ ให้มาประกอบพิธีฝังหลักเมือง และประกาศพระศาสนา พระยาศรีธรรมมาโสกราชทรงเลื่อมใส แล้วทรงปรึกษาที่จะสร้างเมืองตรงหาดทรายนั้น ชื่อว่าเมือง นครศรีธรรมราช และทรงก่อพระเจดีย์และพระพุทธรูปไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๐๘๘”

ครั้งนั้น พระเจ้าธรรมมาโสกราช เจ้าเมืองมัชฌิมประเทศ มีพระอัครมเหสีชื่อสันทมิดรา ให้ทูตอัญเชิญพระสาส์นมาขอพระสารีริกธาตุต่อพระยาศรีธรรมมาโสกราช มีใจความว่า พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ แต่ไม่มีพระบรมธาตุบรรจุ ทรงทราบว่ามีพระบรมธาตุที่พระนางเหมชาลา ผู้พี่ เจ้าชนบทกุมารผู้น้อง โอรส

พระเจ้าโกสีทรราช เจ้าเมืองทนต์บุรี พามาจากเมืองลังกา ครั้งหนึ่งพระยาอังกุศราช เจ้าเมืองชนบทบุรี ผู้ชนะชนช้างฆ่าพระบิดาของตน แล้วนางกับน้องชายพระทันตธาตุหนีริบภัย ลงสำเภาไปเกาะลังกาเวลากลับมาพระเจ้ากรุงลังกาประทานพระธาตุทนานหนึ่งมาพร้อมกับพวกพราหมณ์ได้ฝังพระธาตุและก่อเจดีย์สวมไว้ จะทรงขอแบ่งพระธาตุนี้ไปบรรจุในพระเจดีย์ที่ทรงสร้างไว้

พระยาศรีธรรมมาโสกราช ทรงทราบเรื่องนี้ จึงโปรดให้เอาทองเท่าลูกฟักผูกคอตมา เทียวปาว ร้องว่าถ้าใครรู้เรื่องนี้จะพระราชทานทองนี้เป็นรางวัล ครั้งนั้นผู้เฒ่าคนหนึ่งอายุ ๑๒๐ ปี ขอรับอาสาด้วยว่าเมื่อคนยังเล็ก ๆ อยู่บิดาเคยนำไปนมัสการจึงโปรดให้ผู้เฒ่านั้นนำไปขุดค้นหาที่พบพระเจดีย์จริง แต่มีหุ่นยนต์รักษาพิทักษ์อยู่จะเข้าไปขุดค้นหาไม่ได้ เพราะหุ่นยนต์นั้นประทุษร้าย จึงทรงโปรดให้เอาทองเท่าลูกฟักผูกคอตมาปาวร้องหาผู้จะแก้ไข หุ่นยนต์ได้ มีบุรุษคนหนึ่งชื่อจันดี เคยเรียนศิลปะจากบิดาที่เคยไปเรียนวิชามาจากเมืองโรมพิสัย ขอรับอาสาแก้หุ่นยนต์ ก็ได้พระบรมธาตุสมจริง จึงทรงแบ่งไปถวายพระเจ้าธรรมมาโสกราช ส่วนที่เหลือก็ทรงก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น แล้วที่ตั้งเมือง ๑๒ นคร คือ ปะทุม เมืองปัตตานี ถือตราโล ๑ ปีชาล เมืองกลันตัน ถือตราเสือ ๑ ปีเถาะ เมืองปาหัง ถือตรากระต่าย ๑ ปีมะโรง เมือง

ไทรบุรี ถือตรางูใหญ่ ๑ ปีมะเส็ง เมืองพัทลุง ถือตรางูเล็ก ๑ ปีมะเมีย เมืองตรัง ถือตราม้า ๑ ปีมะแม เมืองชุมพร ถือตราแพะ ๑ ปีวอก เมืองบันทายสมอ ถือตราลิง ๑ ปีระกา เมืองอุเลา ถือตราไก่ ๑ ปีจอ เมืองตะกั่วป่า ถือตราสุนัข ๑ ปีกุน เมืองกระ ถือตราหมู ๑ รวมเข้าเป็น ๑๒ เมือง ให้มาช่วยทำอิฐก่อปูนพระเจดีย์ แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็พอดีไข้ห้าลง ไพร่บ้านพลเมืองพากันตายมาก ก็ทรงพาพระญาติวงศ์ บ่าวไพร่ลงสำเภาหนี แต่เรือพากันไปล่มในทะเลตายหมด เมืองนครศรีธรรมราชก็เล็กลงกลายเป็นเมืองร้างไปคราวหนึ่ง

ครั้นเมื่อพุทธศักราช ๑๘๖๖ พระศรีโสมวงศ์ มีพระอัครมเหสีชื่อจันทาเทวี มาแต่ทิศตะวันตก ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ได้ ๒ ปีก็ถึงแก่กรรม น้องชายชื่อเจ้าธรรมภักษิย์ได้เป็นเจ้าเมืองสืบมา ต่อมาภายหลังก็ถึงแก่กรรมลงอีก หามีเจ้าเมืองแทนไม่ ครั้งนั้นยังมีพระยาศรีธรรมราช เจ้าเมืองอินทปัตบุรี พาไพร่บ้านเมืองประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน หนีภัยไข้ห้ามาถึงหาดทรายใกล้เมืองนครศรีธรรมราชนั้น พบกับนายเทียน บัณจิตเป็นชีปะขาวคนหนึ่ง นายเทียนแนะนำให้แบ่งไพร่พลทำไร่ทำนาบ้าง ทำอิฐปูนก่อกำแพงเมืองบ้างก่อสร้างพระมหาธาตุที่พระยาธรรมมาโสกราชองค์ก่อนทำค้างไว้บ้าง เมื่อทำการเสร็จแล้วก็เป็นที่นิยมนับถือของประชาชน จึงตั้งตนเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสืบมา

แต่ตามหนังสือ “ประวัติ

ศาสตร์มลายู” ของราชบุรุษแวมะโรหบุตร กล่าวว่ามีผู้พบศิลาจารึกแผ่นหนึ่งที่นครศรีธรรมราชจารึกว่า ในพุทธศักราช ๑๓๑๘ (ค.ศ. ๗๗๕) มีเจ้าเมืองศรีวิชัยได้มาก่อนพระเจดีย์องค์หนึ่งที่นครศรีธรรมราช แต่มีนามไม่ปรากฏและที่หาดทรายแห่งหนึ่งในอินทูลสถาน มีศิลาจารึกแห่งหนึ่ง อักษรจารึกมีใจความว่า ในพุทธศักราช ๑๕๔๘ (ค.ศ. ๑๐๐๕) นั้น พระเจ้ามหาราชผู้ครองนครศรีวิชัยแห่งองค์ศรี ได้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งที่เมืองเสกปาตัม (นครปฐม) ดังนี้

เมื่อข้าพเจ้าได้นำตำนานและประวัติศาสตร์อันเกี่ยวกับการสร้างพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช มาเสนอท่านผู้ฟังดังนี้แล้ว จึงใคร่จะขอฝากเรื่องนี้ไว้เพื่อท่านผู้ฟังได้ใช้ดุลยพินิจว่าการสร้างพระบรมธาตุนี้ใครเป็นผู้สร้างกันแน่ จึงใคร่ขอให้เหตุผลประกอบด้วยความสันนิษฐานและอ้างหลักฐานบางประการ เพื่อท่านผู้อ่านได้วินิจฉัยอีกชั้นหนึ่งดังต่อไปนี้

๑. ความที่คนโดยมากเข้าใจกันว่า การสร้างพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชจุลจักรพรรดิแห่งประเทศอินเดียเป็นผู้สร้างไว้ นั้น ย่อมเป็นไปได้ เพราะยุคสมัยของพระองค์ พุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๑๘ ปี เพียงแต่ทรงส่งพระโสณะกับอุตระ นำพุทธศาสนาไปประกาศในสุวรรณภูมิ หาได้เสด็จมาเองไม่ แต่การสร้างพระมหาธาตุนี้ทั้งตำนานและประวัติ

๑๒ รุสมิแล

ศาสตร์รับรองต้องกันว่า เมื่อ พ.ศ. ล่วงมาแล้วราว ๑๐๘๘ ปีและ ๑๓๑๘ ปี เป็นคนละยุคคนละสมัยและห่างไกลกันมาก

๒. กษัตริย์ผู้มีนามว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชซึ่งทรงนับถือพุทธศาสนา มีมากมายหลายพระองค์ เช่นพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชเจ้าเมืองหงสาวดี ๑ พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชเจ้าเมืองมัธยมประเทศ ๑ พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชเจ้าเมืองอินทปัตถบุรี ๑ รวมเป็น ๔ พระองค์ แต่เพราะเหตุที่พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชจักรพรรดิแห่งอินเดีย ทรงสร้างพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ จึงทำให้เข้าใจกันว่าพระองค์ทรงสร้างพระมหาธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราชด้วย แท้จริงตามตำนานพระบรมธาตุว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช เมืองหงสาวดีเป็นผู้ทรงเริ่มสร้าง แต่ยังไม่ทันสำเร็จ พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชเจ้าเมืองอินทปัตถบุรีทรงสร้างต่อมาสำเร็จดังนี้

๓. การสร้างพระบรมธาตุก็ดี การสร้างเมืองนครศรีธรรมราชก็ดี ตามตำนานและประวัติศาสตร์ว่า สมัย พ.ศ. ๑๐๐๐ ปีเศษ เป็นสมัยที่เจ้าเมืองศรีวิชัยเรืองอำนาจในแหลมมลายู ฉะนั้นตามหนังสือ “ปกครองคณะสงฆ์” กล่าวว่า “ครั้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา มีอาณูภาพมาก แต่อาณาเขตมาถึงแหลมมลายูได้นำลัทธิมหายานมาสั่งสอนในจังหวัดที่ได้เป็นอาณาเขต ยังมีพระพุทธรูปลัทธิมหายาน ที่พวกศรีวิชัยมาสร้างไว้ปรากฏอยู่ เช่น พระธาตุเมืองไชยา พระมหาธาตุนครศรีธรรมราชองค์

เดิม เดียวนี้ที่มีรูปเป็นสถูปแบบลังกา ก็เพราะคณะสงฆ์ฝ่ายหินยานลังกาวงศ์มาเปลี่ยนแปลง เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ เศษ”

๔. ตาม “ตำนานพระบรมธาตุ” ว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชผู้สร้างเมืองนครศรีธรรมราชและพระมหาธาตุได้ตั้งเมือง ๑๒ นักษัตริย์แล้วเกณฑ์เจ้าเมืองเหล่านั้นมาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ก็บรรดาเมือง ๑๒ นักษัตริย์ก็มีชื่อเป็นหัวเมืองในภาค ๕ แห่งประเทศไทย และในรัฐต่าง ๆ ตอนเหนือแห่งสหพันธรัฐมลายู จึงสื่อเนื้อความให้เห็นชัดว่าเป็นเจ้าเมืองศรีวิชัยแน่ ๆ ทรงสร้างพระมหาธาตุ โดยไม่ต้องสงสัย ต้องไม่ใช่พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชอินเดียแน่นอน

เมื่อเป็นเช่นนี้ เป็นอันอดใจความได้ว่า พระเจ้ากรุงศรีวิชัย (ปาเล็มบัง) ทรงสร้างพระมหาธาตุไว้ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ เศษ แต่การก่อสร้างถาวรวัตถุอันใหญ่ และวิจิตรศิลป์เช่นนี้ ทั้งสถานที่สร้างเล่าก็หลายแห่ง และอยู่ห่างไกลจากเมืองศรีวิชัยมาก ก็เป็นการยากที่จะหาเครื่องเก็บทัพสัมภาระและเครื่องอุปโภคบริโภคจนเสียบียงอาหาร คงจะทรงพามาแต่ข้างและไพร่พลและสิ่งอื่นบ้างไม่มากนัก จึงทรงกะเกณฑ์เอาจากตามบรรดาหัวเมือง ๑๒ นักษัตริย์ที่อยู่ใกล้เคียง เพราะฉะนั้น หัวเมืองเหล่านี้คือ ปัตตานี พัทลุง กลันตัน ตรัง กานู ปาหัง ไทรบุรี คงถูกเกณฑ์ไปด้วย

ตามตำนานกล่าวว่า เจ้าเมืองเหล่านั้นได้ถูกเกณฑ์ไปในการก่อ

สร้างพระบรมธาตุ แต่จะเป็นเพราะ
 หมายเกณฑ์ของพระเจ้ากรุงศรีวิชัย
 มาถึงช้าไป หรือทางนี้เตรียม
 การไม่ทันที่รวมทั้ง รวมความว่ามี
 อุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย
 เวลาเดินทางไปยังไม่ทันถึงนคร-
 ศรีธรรมราช ก็ได้ทราบข่าวว่า
 ทางนั้นเขาสร้างเสร็จแล้ว ต่าง
 ก็พากันจะกลับมาสู่บ้านเมืองของ
 ตน แต่ครั้นมาถึงบริเวณภูเขาใกล้
 วัดคูหาภิมุข อำเภอเมืองยะลา เห็น
 ที่ทางรโหฐาน มีถ้ำตามภูเขา
 ต่าง ๆ กว้างขวาง น่าจะสร้าง
 วัดถาวรอะไรไว้ ประกอบกับ
 ทางเดินในสมัยนั้น ใช้น้ำเป็น
 พื้นต่าง จึงปรึกษารื้อกันว่าพวก
 เราไม่ได้ไปกะการก่อสร้างพระ
 มหาธาตุ ก็ควรถือโอกาสสร้าง
 ถาวรวัตถุอะไรไว้สักอย่างหนึ่ง
 เมื่อตกลงกันเช่นนั้น ก็ตรวจดูตาม
 บริเวณภูเขา จึงได้พร้อมกันสร้าง
 พระพุทธไสยาสน์ไว้ในถ้ำแจ้ง
 มีขนาดดังนี้

วัดจากพระเกษสุด ถึงพระ
 บาทสุด ยาว ๘๑ ฟุต ๑ นิ้ว จาก
 พระบาทถึงรัตนคชยาว ๑๔ ฟุต จาก
 รัตนคชถึงพระศอยาว ๒๗ ฟุต จาก
 พระศอถึงริมพระนลาฏ ๑๒ ฟุต
 จากริมพระนลาฏถึงรัศมี ๑๑ ฟุต
 ๑ นิ้ว วัดพระกรรมเบื้องขวาถึง
 พระกรรมเบื้องซ้าย ๑๑ ฟุต ๑ นิ้ว
 พระโอบูร์เบื้องซ้ายถึงริมพระโอบูร์
 เบื้องขวา ๖ ฟุต ๑ นิ้ว พระบาท
 ทั้ง ๒ ซ้อนกันสูง ๑๐ ฟุต วัดโดย
 รอบพระองค์ยาว ๓๕ ฟุต

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นตำนาน
 หรือประวัติศาสตร์บรรยายถึง
 การสร้างพระพุทธไสยาสน์ แต่
 ข้าพเจ้าใคร่จะสันนิษฐานเรื่องนี้
 ดูเพื่อเป็นทางให้เกิดความรู้และ
 ความดำริของท่านผู้อ่านและท่าน
 ผู้ฟังทั้งหลาย จะมีการผิดถูกอย่าง
 ไร ขอได้โปรดเป็นหน้าที่ของท่าน
 ผู้ฟังทั้งหลาย จะมีการผิดถูกอย่าง
 ไร ขอได้โปรดเป็นหน้าที่ของท่าน
 จะวินิจฉัยเอาเองดังต่อไปนี้

๑. บรรดาเจ้าเมืองเหล่านี้
 คือ ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ปาหัง
 และไทรบุรี คงได้รับหมายเกณฑ์
 ให้พาไพร่บ้านพลเมืองไปร่วมการ
 ก่อสร้างพระมหาธาตุ เมื่อได้ข่าวว่า
 และพาไพร่พลไปช่วยเหลือที่เมือง
 นครศรีธรรมราชแล้ว ขากลับต่าง
 ก็แยกย้ายพากันกลับมาสู่บ้านเมือง
 ของตน เจ้าเมืองเหล่านี้คงเดินทาง
 ผ่านมาทางนี้ เพราะเป็นทางที่จะ
 ผ่านไปบ้านเมืองของตน ได้กล่าว
 แล้วว่าในสมัยนั้นการเดินทางต้อง
 อาศัยพาหนะเรือเป็นสำคัญ และ
 ที่ดินหรือสถานที่ตรงนี้ สมัยนั้น
 อาจเป็นทะเล หรือภูเขาเหล่านี้
 เป็นเกาะแก่งอะไรก็ได้ ฉะนั้น
 เมื่อได้พากันมาพักอาศัยในตำบล
 หน้าถ้ำบัดนั้นนั้น ได้เห็นถ้ำเป็นที่
 รโหฐานและกว้างขวาง จึงเกิด
 ความคิดร่วมกันสร้างถาวรวัตถุ
 นี้ไว้

๒. มิฉะนั้น ก็คงจะได้มาพบ
 ปะพวกบรรพชิตฝ่ายมหายานอาศัย

อยู่ในถ้ำนี้มาก่อน พวกคนได้เคย
ไปช่วยเหลือการสร้างพระมหาธาตุ
ก็เกิดศรัทธาช่วยกันสร้างเอาไว้
เพราะสมัยนี้ปรากฏว่า พระพุทธ
ฝ่ายมหายานแพร่หลายในแผ่นดิน
ตอนนี้มีมาก จึงได้พากันสร้างวัตถุ
ศิลปะของศรีวิชัยไว้หลายอย่าง เช่น
พระพุทธรูปปางต่าง ๆ พระโพธิ-
สัตว์ และพระพิมพ์ดินดิบ เพราะ
มีผู้พบปะสิ่งเหล่านี้ในบริเวณจังหวัด
เหล่านี้ในบางแห่งก็สร้างเป็นพระ
เจดีย์ก็มี เช่น ที่วัดจะทิ้งพระ อำเภอ
จะทิ้งพระ จังหวัดสงขลาก็มีพระ
เจดีย์ฝีมือช่างแบบเดียวกับที่นคร-
ศรีธรรมราช ส่วนวัตถุอื่น ๆ ก็มี
อยู่ในดินแดนเหล่านี้ ข้อนี้ขออ้าง
ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยา
คำรกราชาอนุภาพ มีถวายสมเด็จพระ
กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มี
ความว่า

“พระนอนของแก่นัน
หม่อมฉัน ได้เคยสังเกตที่เป็นชั้น
โบราณจริง พระกรขวาทำทอดศอก
ออกไปข้างหน้าตามแบบอินเดีย
สังเกตเห็นพระนอนที่ถ้ำเมืองยะลา
นี่องค์ ๑ และพระนอนจักรศรีองค์
๑ เห็นจะมีองค์อื่นอีก แต่เวลานี้
นึกไม่ออก พระนอนรุ่นหลังทำ
ศอกตรงลงมาจากพระเศียร เช่น
พระนอนวัดป่าโมกข์ และวัดพระ
เชตุพน เห็นจะเป็นพระนอนชั้นเดิม
ทำนอกกลางแจ้ง มาชั้นหลังทำ
วิหารพร้อมด้วยองค์พระทอดศอก
ออกไปข้างหน้าก็ดเสา ที่ทรงสืบ
ได้ความว่า พระนอนในถ้ำเมือง
ยะลาทำด้วยอิฐดินดิบนั้นหม่อมฉัน
ยังไม่รู้ แต่มีที่สังเกตอยู่อย่างหนึ่ง
ที่หวนนาคราชอยู่ในถ้ำพระนอนนั้น
เหมือนกับที่มีอยู่ที่พระบรมธาตุ

๑๔ รุสมิแล

เมืองนครศรีธรรมราช น่าจะเป็น
ของสร้างในสมัยศรีวิชัยด้วยกัน
ดังนี้ อนึ่ง พระพิมพ์ดินดิบนี้ หม่อม
ฉัน ได้เคยสืบได้ความว่า พบแต่ตาม
ถ้ำตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราช ลงไป
จนถึงเมืองยะลาเป็นที่สุด หม่อม
ฉัน ได้เคยไปเห็นที่เขาเก็บพระ
พิมพ์นั้นแห่งหนึ่งที่เขาออกทะเล
เมืองพัทลุง ในเวลานั้นเพิ่งเข้าไป
พบเข้าใหม่ ยังไม่มีใครหันจุดชน
เอาไปเสียเท่าใดนัก เห็นวางตะแคง
เรียงซ้อนกันหลายชั้นเหมือนอย่าง
พระพิมพ์ดินเผาทางข้างเหนือ
ลักษณะพระพิมพ์พวกดินดิบนี้
เห็นได้ชัดว่าผู้ทำถือลัทธิมหายาน
และประหลาดอีกอย่างหนึ่งที่ตัว
อักษรเป็นเทวนาครี ไม่ใช่อักษร
ครีณต์เหมือนอย่างจารึกทางข้าง
เหนือ หม่อมฉัน ได้สืบต่อไปถึง
ประเทศอื่น ได้ความว่าในประเทศ
พม่าและอินเดียก็มี ดูเหมือนจะ
ได้ตัวอย่างมาไว้ในพิพิธภัณฑสถาน
แต่เหตุใดจึงทำด้วยดินดิบ ข้อนี้
หม่อมฉันเพิ่งทราบเมื่อจัดพิพิธ-
ภัณฑสถานแล้ว มีนายพันเอก
ทหารอังกฤษคนหนึ่งซึ่งเคยอยู่
ในประเทศสิบเจ็ดมากรุงเทพฯ ทูต
อังกฤษชักนำมา หม่อมฉันพาไปดู
พิพิธภัณฑถึงดูพระพิมพ์ดินดิบ
ถามดูว่าพระพิมพ์ดินดิบอย่างนี้ใน
ซิเบตมีหรือไม่ แถบบอกว่ามี เขายัง
ทำกันอยู่จนทุกวันนี้ ถ้าพระผู้ใหญ่
มรดกภาพเศษแล้ว เขาเอาอิฐธาตุ
โหลกลมผดดินทำเป็นพระพิมพ์เช่นนี้
เมื่อ ได้เค้าเห็นว่าหม่อมฉันใคร่จะ
ทดลองให้ถึงที่ ได้เอาพระพิมพ์
ชำระองค์หนึ่ง ส่งไปให้กองแยก
ธาตุตรวจก็ได้ความว่ามีธาตุอิฐ
อยู่ในนั้น เป็นอันได้ความแจ่มแจ้ง

ว่าเหตุใดจึงทำด้วยดินดิบ เพราะ
ได้เผาสุรครั้งแรกหนึ่งแล้ว คงจะ
เห็นว่าไม่ควรเผาอีกครั้งหนึ่ง จึง
ได้ทำด้วยดินดิบประการฉะนี้”

๓. เมื่อได้พิจารณาลักษณะ
พระพุทธรูปไสยาสน์ให้ละเอียดถี่ถ้วน
แล้ว จะชวนให้เห็นได้อย่างชัดเจน
ว่า ชั้นเดิมทีเดียวคงจะไม่ใช่พระ
พุทธรูปไสยาสน์องค์นี้ คงจะเป็น
รูปพระโพธิสัตว์แบบมหายานปาง
นารายณ์บรรทมสินธุ์ เพราะรูป
นาคแผ่พังพานที่ปรากฏอยู่บน
เศียร เพราะพระนอนบนพระยา
นาคนี้ไม่มีพุทธประวัติตอนใด
นอกจากรูปพระนารายณ์นอนใน
เกษียรสมุทรอันเป็นปางหนึ่งของ
ของพระโพธิสัตว์ของพวกมหายาน
ฉะนั้น เมื่อสมัยหินยานแผ่เข้ามา
ในหัวเมืองนี้แล้ว ลัทธิมหายาน
เลื่อมไปราว พ.ศ. ๑๘๐๐ เศษ จึง
มีการดัดแปลงเป็นพระพุทธรูป
แบบหินยาน เช่น มหาธาตุเมือง
นครศรีธรรมราช แต่รูปนาคแผ่
พังพานจะเป็นด้วยความเสียดาย
ของผู้ดัดแปลงหรือแก่งตั้งเอาไว้
ให้เป็นที่สังเกตของคนชั้นหลังจึง
งดให้มีไว้จนบัดนี้ เรื่องนี้ข้าพเจ้า
เคยได้รับคำบอกเล่าจากพระครู
พรหมทอง เจ้าอาวาสรูปที่ ๔ ใน
หนังสือที่ว่าราว พ.ศ. ๒๔๖๕
พระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้ถูกฝน
หยดลงตรงพระอุระเบื้องหน้า หน้า
เข้าปูนที่โบกข้างนอกทะเลเป็น
รูลึก ทำนให้ช่างทำการปฏิสังขร
โดยเอาเหล็กผูกประสานไว้แล้ว
เอาปูนโบกใหม่ ขณะเมื่อรื้อกว้าง
ออกพบโครงไม้ไม้ขัดสานเป็น
ตะแกรงแล้วมีดินท้องนาพอกเอาไว้
ต่อมาก็เอาปูนโบกข้างนอก ข้าง

ไม่มีดินเหนียวเป็นรูปปั้นเป็นลวดลายสังวาลย์ต่าง ๆ ทำนให้อาบริจวไว้ภายใน นอกจากนี้ยังมีหลักฐาน คือ ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า “ไปถ้ำแจ้งน้มน้สการพระนอนพระในถ้ำนั้นไม่งามแต่เก่ามากเหมือนได้พบนายหอม (หลวงสถานพิทักษ์) ซึ่งเป็นคนที่เกลี้ยกระหม่อมเคยใช้ชื้อก่อนที่กระทรงโยธากระทรงส่งไปเป็นโยธาปีกยได้แก่ได้เป็นผู้ซ่อมแซมพระในถ้ำนั้น แก้วพระนอนนั้นปั้นด้วยดินดิบ ฝนตกลงมาหยดอุดองค์พระชะเอององค์พระแหวงโหวไปแห่งหนึ่ง ในองค์พระกลวงเดินได้ตลอดแกเอชี่เมินต์ปะช้องที่โหวไว้ แม้วพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ในถ้ำนั้นก็ทำด้วยดินดิบเหมือนกัน”

ตามที่บรรยายมานี้ เป็นข้อสันนิษฐานที่พอแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปวัดภูเขาภิมุขนี้ เดิมคงเป็นพวกเจ้าเมืองที่กล่าวแล้วพวกใดพวกหนึ่งสร้างไว้ตามแบบมหายาน ภายหลังคงจะถูกดัดแปลงมาเป็นแบบหินยาน จัดได้ว่าเป็นโบราณวัตถุที่ชั้นเยี่ยม อดแจกเมืองได้ จึงเป็นมิ่งขวัญของจังหวัดยะลา นอกจากนี้แล้วยังเป็นปูชนียวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ มีมหาชนนิยมเคารพพากันมาเช่นสรวงปีละมากยิ่งสมัยกรุงจีนแล้ว มีพวกจีนทั้งในจังหวัดนี้และใกล้เคียงมาประชุมกันเป็นจำนวนหลายพันคน

อนึ่ง ตามบริเวณถ้ำแจ้งนี้ ยังมีถ้ำมืดเป็นที่เที่ยวเตร่หาความสนุกสนาน ภายในถ้ำนั้นมีทางทะลุคดเคี้ยวไปหลายทาง มีสระแก้วน้ำใสจืดจาดักแดน เวลามีการ

ราชาภิเษก เจ้าหน้าที่เอาน้ำในสระนี้ไปเป็นน้ำมูรธาภิเศกด้วย จัดว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ควรอบ ควรรดศีรษะ ของผู้ประสงค์ความสวัสดิมงคล นอกจากนี้ยังมีทางทะลุออกไปจนถึงลานดินโจน (นาเกลือ) ดินนี้เป็นดินพิเศษสำหรับใช้ทำเป็นรูปเคารพต่าง ๆ เช่น นางกวัค ฉานี่ และพระพุทธรูปเอาไว้เป็นที่สักการบูชา ทำนว่าเป็นความสวัสดิมงคลเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ปราศจากโรคาพยาธิทั้งมวล

อนึ่ง ที่ปากถ้ำนี้ มีพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ จารึกเป็นเครื่องหมายว่าได้เคยเสด็จประพาสถ้ำนี้แล้ว ฉะนั้น ผู้ที่ไปนมัสการพระพุทธรูปไสยาสน์แล้ว ก็ควรหาโอกาสไปเที่ยวถ้ำมืด แล้วเอาน้ำในสระแก้วกับดินโจนไปเป็นที่ระลึก

อีกประการหนึ่ง ควรจะหาโอกาสไปเที่ยวถ้ำศิลป์ ซึ่งมีรูปภาพน้ำมัน อันเขียนติดไว้ที่เพดานถ้ำ เป็นภาพอันเป็นจิตรศิลป์ อันท่านโบราณได้เขียนฝากฝีมือเอาไว้ให้พวกเราชั้นหลังได้เห็นและได้

เอาอวดให้ชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทยได้ดูได้ชมสมบัติ คือโบราณวัตถุที่ท่านบุพชนได้สะสมเอาไว้ให้แก่ตัวเราผู้เป็นทายาทนี้ ถ้าจะประมาณราคากันแล้วข้อมหาค่ามิได้ เพราะมีอยู่ทั่ว ๆ ไปในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ แห่งประเทศไทย ความจริงชาวต่างประเทศที่เข้ามาเที่ยวในประเทศไทย พอมาถึงก็ถามหาอ่าววัดตมแทนที่เขาจะไปหาสิ่งอื่น เราผู้เป็นทายาทในสมัยเรานี้มีอะไรบ้างที่จะอวดแขกบ้านแขกเมืองเหมือนศิลป์อันวิจิตรที่บุพชนเราสะสมไว้ให้จึงเป็นการสมควรที่พวกเราจะต้องช่วยกันบำรุงรักษาสิ่งเหล่านี้ไว้อย่าช่วยกันทำลาย เราควรจะละอายใจ

นักเล่นพระหรือแสวงหาพระก็ควรรู้จักเขากำป็น คือถูกที่ตรงกันข้ามภูเขาถุนี้ ที่นั่นมีถ้ำชื่อว่าถ้ำคนโท มีปากทางอยู่บนยอดเขาถุนี้ ในท้องถ้ำนั้นมีพระพิมพ์ดินดิบซึ่งฝังดินท้องถ้ำอยู่แต่ลงไปได้โดยยาก ต้องใช้พะองหรือไต่เส้นเชือกลงไป จึงจะลงไปได้

